

MADANIYAT TARIXI

O'rinboeva Mo'tabarxon Anvarjon qizi

Farg'ona davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti talabasi

Xidoyatillayeva Zuhraxon Bahodir qizi

Farg'ona davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti talabasi

Yoqubova Dilshoda Akmaljon qizi

Farg'ona davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7440359>

Annotatsiya. *Ozbekiston Respublikasining mustaqil bo'lishi va madaniyat sohasidagi o'zgarishlar tarixan zaruriy ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo'lmoqda. Inson hayotiy faoliyatining, uning tevarak-atrofdagi olamni bilish shakllarining madaniyatda aks etishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Insoniyat hayotining madaniy-tarixiy rivodlanishi asosida moddiy buyumlar va ma'naviy omillar – bilim, tajriba, taraqqiyot natijasida insoniyat madaniy taraqqiyotning yuksak cho'qqisiga chiqib bormoqda. Yo'nilgan tayoq va toshdan yasalgan quroldan tortib madaniy boyliklar va ilmiy bilimlargacha bo'lgan madaniyat yodgorliklari muhim ahamiyatga ega. Madaniyat tarixi umumjahon jarayoni sifatida jamiyatda ma'naviy va moddiy madaniyatning tutgan o'rni hamda vazifalari yoritishda muhim ahamiyatga ega. Madaniyat ijtimoiy hodisa sifatida moddiy madaniyat va ma'naviy madaniyatning o'zaro bog'liqligi hamda bir-biriga ta'sir ko'rsatishini taqozo qiladi.*

Kalit so'zlar: *Til, yozuv, ta'lim, adabiyot, san'at, memorchilik, muhit.*

ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. *Независимость Республики Узбекистан и изменения в сфере культуры проявляются как исторически необходимое общественное явление. Все большее значение приобретает отражение жизнедеятельности человека, его способов познания окружающего мира в культуре. На основе культурно-исторического развития человеческой жизни, в результате материальных благ и духовных факторов - знаний, опыта, развития человечество достигает пика культурного развития. Культурные памятники, от обожженных палок и каменного оружия до культурных ценностей и научных знаний, имеют важное значение. История культуры как всеобщий процесс важна для выяснения роли и задач духовной и материальной культуры в обществе. Культура как социальное явление требует, чтобы материальная культура и духовная культура были взаимосвязаны и влияли друг на друга.*

Ключевые слова: *Язык, письмо, образование, литература, искусство, запоминание, среда.*

HISTORY OF CULTURE

Abstract. *The independence of the Republic of Uzbekistan and changes in the sphere of culture are manifested as a historically necessary social phenomenon. The reflection of human life, his ways of knowing the world around him in culture is becoming increasingly important. Based on the cultural and historical development of human life, as a result of material wealth and spiritual factors - knowledge, experience, development, humanity reaches the peak of cultural development. Cultural relics, from burnt sticks and stone weapons to cultural treasures and scientific knowledge, are essential. The history of culture as a general process is important for clarifying the role and tasks of spiritual and material culture in society. Culture as a social*

phenomenon requires that material culture and spiritual culture be interconnected and influence each other.

Keywords: *Language, writing, education, literature, art, memorization, environment.*

Madaniyat tarixi kursi dunyo xalqlari madaniyatining rivojlanish umumiy qonuniyatlarini o'rgatadi. Madaniyat tarixi fanining predmeti jahon xalqlarining eng qadimgi zamonlardan to hozirgi kunlargacha bosib o'tgan uzoq va murakkab tarixiy yo'lini, madaniy va ma'naviy hayotini xolisona o'rganish va tushuntirishdan iborat. Mazkur kursning asosiy vazifasi insonning tabiat va jamiyat bilan birgalikdagi faoliyati hamda kishilarning ma'naviy turmshiga oid barcha jarayonlarni tadqiq qilishdan iborat. Madaniyat deb insonlarning ijodiy faoliyati tufayli yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmuasiga aytiladi. Madaniyat atamasi hozirgi zamon ilmiy adabiyotida rang-barang ma'noni anglatadi. U lotincha ishlov berish, parvarish qilish, ma'nosini anglatrsa, keyinchalik ma'rifatli bo'lish, tarbiyasi, bilimli bo'lish mazmunida ishlatiladi.

O'zbek tilida ko'p ishlatiladigan "madaniyat" atamasi arabcha "madina" – "shaxarlik" degan ma'noni anglatadi. Madaniyat insonni to'la qonli faoliyati "Inson tomonidan yaratilgan muhit", "Insoniyat yaratgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmuidir". Madaniyat tushunchasi XX asrga kelib ijtimoiy va gumanitar fanlar tizimidan o'rin oldi. Insoniyat jamiyat doimiy raqivshda rivojlanishda bo'lib, o'zgarib takomillashib boradi. Turli tarixiy davrlarda xilma xil madaniyatlar mavjud bo'lib, insonlar dunyoning o'zgacha anglagan va qabul qilgan. Madaniyat jamiyatning maxsuli ijtimoiy hayotining muhim jabxalarridan biri.

Jamiyat madaniyatni vujudga keltiradi. Jamiyat boyib borsa, madaniyat ham yuksaladi. Alohida bir shaxsning alohida madaniyati bo'lmaydi. SHaxs muayyan jamiyatdagi madaniy muhitda yashaydi va madaniyati shakllanadi. Ibtidoiy davr insoniyatning uzoq o'tmishidan iborat bo'lgan bosqichdir. Bu davr insoniyatni hayvonot olamidan ajratib yuborgan davr hisoblanib, ongli mavjudot xisoblanuvchi odam va u tomonidan yaratilgan madaniyatning shakllanish davridir.

Agar insoniyat tomonidan yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy boyliklarga nazar tashlaydigan bulsak, bu boyliklarning yaratilishi bundan million yillar ilgari yashab o'tgan qadim ajdodlarimiz tomonidan vujudga keltirilganligining guvohi bo'lamiz. CHunki ibtidoiy davrda yaratilgan barcha moddiy madaniyatning-mehnat qurollari, turar joylar, kiyim-kechaklar va boshqalarning asosiy vazifasi hamda mohiyati hozirgi kunimizda nshlatilayotgan barcha moddiy boyliklarimizda o'z ifodasini topgan. YOKi ma'naviy madaniyatning barcha elementlarida-axloqiy, huquqiy, siyosiy, badiiy ongda, diniy e'tiqodlar va turli xil urf-odatlar, marosimlar va an'analarda ijtimoiy xodisalar xisoblanuvchi oilaviy munosabatlarda, til taraqqiyoti va boshqalarda, ibtidoiy davrda yashagai ajdodlarimnznning ruhi sezilib turadi. Shu boisdan hozirgi moddiy va ma'naviy madaniyatimizning vujudga kelishi hamda mohiyati to'g'risida muayyan tasavvur xosil qilish uchun ibtidoiy davr madaniyati, uning rivojlanish bosqichlari masalasiga tuxtalib o'tish o'ta muhimdir. Ibtidony odamlar er yuzida yo`q bo'lib ketganlar. Biroq urning yuqori qatlamlarida qadim ajdodlarimiz faoliyatining moddiy qoldiqlari. uning ish qurollari, yaroqaslahalari, uylari, jixozlari, kiyimlari, tasviriy san`at asarlarn, topinish buyumlari va nihoyat yovvoyi hamda uy hayvonlarining suyaklari birin-ketin, qavatmaqavat bo'lib ko'milib saqlanib qolgan. SHu bilan birga qadim ajdodlarimiz to'g'risida

muayyan fikr yuritish uchun ulardan bizga meros bo`lib kelgan, u yoki bu darajada saqlanib qolgan xalq og`zaki ijodining namunalari manba vazifasini o`taydi. Ibtidoiy jamiyatning rivojlanish tarixi bir qancha, bosqichlar yoki davrlarni bosib utgan. Fanda asosan mehnat qurollari qanday materialdan yasalganligiga qarab, ibtidoiy davrni tosh, bronza va temir asrlariga bo`lish odatga aylanib qolgan. Masalan, Kopengagen (Daniya) asori-atiqalar muzeyi xodimi Kristian Tomsen birinchi marta fanga mehnat qurollarini yasalgan materiallarga qarab tosh, bronza va temir davrlarni tushunchasini kiritadi. Keyinchalik tosh asri qadimgi tosh— paleolit (gr. palato qadimgi va litos-tosh) va yangi (gr. peo-yangi) asrlarga bo`lingan. Davrlarga bo`lishning boshcha bir juda qadimgi sistemasi- bu ishlab chiqarish faoliyati sohalariga ko`ra bo`lishdir. Bunda ibtidoiy davr ovchilik, dehqonchilik va chorvachilik bosqichlariga bo`linadi. Kishi va kishilik jamiyatining paydo bo`lishidan boshlangan va tarixning eng avvalgi ibtidoiy poda davri deb yuritiladigan davriga kelib odamning biologik rivojlanishi tugallanadi.

Biroq odam mana shu eng avvalgi davridayoq o`zining hayvonot ajdodidan keskin farq qiladi. Bu davrda ular birgalashib mehnat q`ila boshlaganlar, sodda mehnat qurollarini yaratishib, madaniyatga asos solganlar. Ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi natijasida kishilarning bir muncha mustahkam birligi vujudga keldi. Bu birlikka urug` asos qilib olindi. Eng sodda qurollar yasash bilan inson o`zini yaratdi va o`zi bilan hayvon o`rtasiga chegara qo`ydi.

Bu esa insonning tabiat ustidan hukmron bo`lishida birinchi qadam bo`ldi. Xozirgi davrda fanda ibtidoiy odamlarning eng avvalgi vakillaridan birini Pitekanthrop deb ataladi. Pitekanthroplarning qoldiqlari dastlab YAva orolidan topilgan. Birmuncha vaqt o`tgandan so`ng Xitoyning Pekin shahri yaqinidagi g`ordan Sinantrop («Xitoy odami»)ning qoldiqlari topilgan. Bu erdan 40 ga yaqin sinantroplarning suyaklari bilan birga juda soda tosh qurollari, sinantropga ovqat bo`lgan hayvonlarning suyaklari va nihoyat ularning olovdan foydalanganliklarini ko`rsatuvchi kul qoldiqlari topilgan. Odamning rivojlanishidagi keyingi bosqich Neandertal bosqich deb nomlanadi. Germaniyaning Neandertal` shahri yaqinidan topilgan odam qoldiqlari nomi bilan yuritiladi. Respublikamiz xududidaga Teshik tosh g`oridan (Surxondaryo viloyati) ham 12 -yoshli neandertal` bolaning qoldiqlari topilgan. Odamga qurol va yaroq ishlash uchun xizmat qilgan birinchi material tosh, ya`ni chaqmoqtosh yoki unga yaqin mineral. jinslar, xususan oqtosh (kvarts) bo`lgan. Chaqmoqtosh er sharining barcha erida juda keng tarqalgan bo`lib, bu mineralda juda ham muhim ahamiyatga ega bo`lgan uch xususiyat— qattqlik, yupka bulakchalarga bo`linib ketish va kosuzchi utkir chirralar mavjud bo`lgan. Agar tabiatda shu chaqmoqtosh bulmaganda, insoniyatiing boshlang`ich tarixi qandaydir boshqa yo`l bilan ketishi mumkin edi.

Dastlabki qurol uchun yog`och ham material xizmatini o`tagan, lekin undan toshga nisbatan keyinroq foydalanilgan. Yog`och qurollar yoki qurollarning yog`och qismlari tosh qurollari kabi erda uzoq vaqtgacha saqlanishi mumkin bo`lmaganligi uchun arxeologiya yog`ochdan foydalanishning ilk namunalarini ko`rsatib bera olmaydi. Ibtidoiy odamlarga tegishli bo`lgan qoldiqlar madaniyat va texnikaning uzluksiz o`sib borganligidan dalolat bradi. Bu birin- ketin keladigan bosqichlar er sharining turli joylarida topilgan muayyan tipdagi odam faoliyatining qoldiqlariga qarab aniqlanadi va fanda bu qoldiqlar «madaniyat» deb nomlanadi. Bu madaniyatlar dastlab topilgan joylarning nomi bilan atalib, ular ana shu madaniyatning eng tipik yodgorliklaridan iborat bo`ladi. Ibtidoiy davr madaniyatining eng oddiy bosqichi Shell madaniyatidir. Shuningdek, til va tafakkur taraqqiyoti - moddiy ishlab chiqarishning, ya`ni

moddiy madaniyatning rivojlanishini tezlashtirgan. Olov singari til va tafakkur ham odamning hayvonot dunyosidan ajralib chiqishini tezlashtirgan. Ibtidoiy madaniyatning keyingi bosqichi orin'yak-salyutr va madlen davrlari so'ngi paleolitga mansubdir. Bu davr o'zining neandertalga nisbatan ancha taraqqiy qilganligi bilan, ya'ni ham mehnat qurollarida, ham inson qiyofasida tub o'zgarishlarning vujudga kelishi bilan karakterlanadi. Mehnat quroli sifatida shoh va suyaklardan keng foydalaniladi. Suyakdan ignalar yasalgan. Odamlar bu davrga kelib, qurollardan hayvonlarni o'rab, quvib, qamab, tuzoq qo'yib ushlashni o'rganganlar. O'z manzillarini ochiq joylarga qurganlar. Bu davrga kelib odamlar tikishni o'rganganlar, hayvon terilaridan kiyim tikish bilan birga o'zlari yashayotgan turar-joylarning ustlarini yopishda ham foydalanganlar. Shunday qilib bu davrga kelib odam madaniyatning yana bir boyligi — o'zining tanasini himoya etadigan kiyim-kechakka ega bo'lgan. Bu davrda nafaqat olovning qoldiqlari, balki o'choq va o'ta sodda holdagi pechlarning qoldiqlari ham uchraydi. Bu yerlardan topilgan parmalangan hayvon tishlari va boshqa ba'zi bir bezak buyumlari ham topilgan.

Nihoyat, ayrim belgilar, jumladan ibtidoiy odam skletlarining quyilishi holati hamda ayrim ibtidoiy rasm va tasvirlarning mazmuni ana shu bosqichga kelib dinning paydo bo'lganligini ham ko'rsatadi. Xullas paleolit davrining so'nggi bosqichlariga kelib antropogenez jarayoni tugallanib, hozirgi zamon odami paydo bo'lgan. Ana shu davrga kelib irqalar ham paydo bo'la borgan. Shuningdek bu davrda bir necha qismdan iborat bo'lgan qurollar ham paydo bo'lgan. Suyak va hayvon shoxlaridan material sifatida keng foydalanila boshlangan. Yirik xayvonlarni ovlash osonlashib, doimiy turar-joylar vujudga kelgan.

REFERENCES

1. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch.-Toshkent:Ma'naviyat, 2008 yil.
2. Mualliflar jamoasi. O'zbekistonning yangi tarixi / I,II,III-kitob – Toshkent: Sharq. 2000.
3. Shamsutdinov R. va boshqalar. Vatan tarixi I,II,III-kitob- Toshkent: Sharq. 2013.
4. Lafasov M. Jahon tarixi. – Toshkent: Turon-Iqbol. 2008 .
5. Gulmetov E. va boshqalar. Madaniyatshunoslik. Darslik. -Toshkent, 2000 y
6. Mavrulov A. A. Madaniyat va tafakkur o'zgarishlari. - Toshkent. 2004.
7. Mavrulov A. A. Ta'lim tizimida madaniyat masalalari. - Toshkent, 2004
8. Mavrulov A. A. Nishonboeva Q. Madaniyat tarixi. O'quv uslubiy qo'llanma.-Toshkent, 2006
9. Qoraboev U. O'zbekiston madaniyati. - Toshkent, 2011.
10. O.R.Topildiyev MADANIYAT TARIXI - O'QUV-USLUBIY MAJMUA NAMANGAN – 2021